

Szakály Sándor, egyetemi tanár:
Egy közbiztonsági testület létrehozása és feladata
a XIX-XX. század fordulóján

(A magyar királyi csendőrség)

A XIX-XX. századi magyar társadalom konfliktusainak, konfliktushelyzeteinek a történetét vizsgálva feltétlenül szólni kell a hatalom részéről az erőszakos megoldások esetén alkalmazott erőkről, szervezetekről is. A hatalom által a XIX. század végén, a XX. század elején alkalmazott szervezetek között a csendőrséget és a községi, városi rendőrséget lehet megemlíteni. A belső konfliktusok megoldásában a legerősebb szervezet, a hadsereg alkalmazására lényegében nem került sor.

Előadásomban igyekszem röviden bemutatni a magyar királyi csendőrség létrejöttének előzményeit és körülményeit, szervezeti és működési felépítését, feladatait. Tartom ezt többek között azért is szükségesnek, mert a hatvanöt évi működés után, 1945-ben feloszlott testület történetéről mind a mai napig nem jelent meg tudományos igényű, politikai érzelmektől mentesen megírt munka. Természetesen ez a rövid előadás nem vállalkozhat e hiány pótlására, de talán utalhat egy ilyen feldolgozás szükségességére és arra, hogy egy közbiztonsági testület történetét is szigorúan történeti megközelítésben szabad feldolgozni, a politikai minősítés és „ítélkezés” nem a történész feladata.

A magyar királyi csendőrség felállításának előzményei

Az 1848-49-es szabadságharc leverését követően a még 1849 nyarán hozott császári rendelet értelmében megkezdték a Habsburg Birodalom területén az ún. zsandár ezredek felállítását. Ezeknek az ezredeknek a feladata a nagyobb városokon kívüli területek közbiztonságának a védelme, felügyelete volt. 1850-ben a birodalom területén összesen tizenhat zsandár ezred állomásozott, közülük az 5. Kassán, a 6. Pesten, a 7. Nagyváradon, a 8. Nagyszébenben, a 9. Temesvárott, parancsnokságát tekintve.

1860-ban a zsandárezredek számát tízre csökkentették, majd 1866-ban átszervezés folytán az elnevezést zsandár-parancsnokságra módosították. A kiegyezéskor, az Osztrák-Magyar Monarchia létrejöttével a magyarországi zsandár-parancsnokságokat feloszlatták, az erdélyi zsandár-parancsnokság azonban megmaradt.

A magyar országgyűlés általában elégedetlen volt az inkább „osztrák”, mint magyar zsandársággal, és 1871-ben több képviselő is támadta az erdélyi zsandárságot. Fő kifogásaik a következők voltak:

1. Az osztrák katonai alárendeltség ellentétes a vármegyék önkormányzati jogával.
2. Az erdélyi zsandárságnak nem a magyar honvédelmi miniszter alá történt rendelése ellenkezik a kiegyezéssel.
3. A zsandárság német szolgálati nyelve – szóban és írásban – sérti a magyar nemzeti érzést.

Az ellenzéki képviselők a zsandárság feloszlatását követelték. A parlamenti viták eredményeként 1876. március 27-én királyi rendelkezés nyomán a kormány megbízta a honvédelmi minisztert a zsandár-parancsnokság átvételére és a szükséges intézkedések meghozatalára. A honvédelmi miniszter 1876. április 26-án kiadott két rendelkezése értelmében az erdélyi zsandár-parancsnokság „M. kir. Erdélyi Csendőrség”-gé alakult. Létszáma 1876. május 1-jén 17 tisztt, 156 altisztt és 624 csendőr volt.

Ugyanezen időben a Horvát-Szlavonországban állomásozó zsandár-parancsnokságok is átalakultak, mégpedig „M. kir. Horvát-Szlavon Csendőrség”-gé.

Miközben e két területen létrejött a csendőrség, a magyarországi megyék területén a közbiztonsági szolgálatot – a megyei önkormányzatoknak köszönhetően – a pandúrok látták el. Ezek a megye alkalmazásában álltak, igen kis létszámban. Egy-egy megye területi, ún. csendbiztos kerületekre oszlott, melyek élén a csendbiztos állt, és alá beosztva működtek a pandúrok. Egy-egy megyét tekintve létszámuk alig néhány tíz fő volt. Tevékenységük – közbiztonsági szempontokat tekintve – számos kívánnivalót hagyott maga után. A csendbiztos, illetve pandúrkorszak idején a közbiztonság helyzete annyira megromlott, hogy még megyén belül is veszélyes volt útra kelni. A kormányzat látva a helyzetet, változtatásokat kívánt. De mik is voltak a pandúr-„rendszer” hátrányai. A már említett kis létszám mellett a pandúrok kiképzetlensége, személyük gyakori változása és az a megkötés, miszerint csak a megye határain belül működhettek. Így a legbiztosabb megoldás a bűnelkövető számára a szomszédos megyébe történő menekülés volt.

Az Erdélyben működő zsandárság, majd csendőrség tevékenységének eredményeit figyelve a kormányzat úgy döntött, hogy az ország egész területére kiterjeszti a csendőrség intézményét.

A csendőrség megszervezése

Tisza Kálmán miniszterelnök 1880. november 29-én nyújtotta be törvényjavaslatát a magyar közbiztonsági intézmények újjászervezéséről. A tizenegy pontot, illetve szakaszt tartalmazó javaslat szerint

1. a közbiztonsági szolgálat ellátásra egy katonailag szervezett őrtestület – magyar királyi csendőrség – állíttassék fel,
2. az ország területén hat csendőr-parancsnokságot hozzanak létre, melyek kiterjedését szükség szerint a belügyminiszter szabályozza,
3. az Erdélyi Csendőrség maradjon érintetlen, a második csendőr-parancsnokság Szegeden, a harmadik Budapesten, a negyedik Kassán, az ötödik Pozsonyban, a hatodik Székesfehérvárott kerüljön felállításra. Közülük a szegedi 1882. január 1-jére álljon fel,
4. ahol a csendőrség mint intézmény létrejön, a megyék töröljék költségvetésükből a közbiztonsági közegekre vonatkozó költségeket,
5. a másutt közbiztonsági szolgálatot teljesítőket, ha csendőrségi szolgálatra alkalmasak, a csendőrség vegye át. A későbbi kiegészítésről a törvényhozás intézkedjék;

6. azoknak a rendőri közegeknek, kik csendőrségi szolgálatra alkalmatlanok, a belügyminiszter adjon végkielégítést,
7. a csendőrség a belügy- és honvédelmi miniszter alárendeltségébe tartozzék,
8. a csendőrtsztek kinevezési jogát a király kapja,
9. a csendőrség valamennyi tagja nyugdíjképes legyen,
10. a második felállítandó csendőr-parancsnokság költségeit a belügyminiszternek bocsássák a rendelkezésére,
11. a törvény végrehajtásának kötelezettségét a belügy- és honvédelmi miniszterre bízzák.

Tisza Kálmán javaslatában kifejtette, hogy miért van szükség egy egységes közbiztonsági testület felállítására. Indoklása szerint a régi közbiztonsági szervek alkalmatlanok a feladatuk ellátására, feltétlenül szükséges az élet- és vagyonszükséglet megóvása miatt egy új szerv létrehozására, a megyék állandóan kérik a kormányt a közbiztonságért való felelősség átvételére, a csendőrség Erdélyben bebizonyította használhatóságát, a létrehozandó csendőrség a belügy- és honvédelmi miniszterek felügyelete alatt a közigazgatási hatóságok rendelkezésére is állna, az átszervezés folyamatosan történne, a csendőrség átvinné a helyi és közbiztonsági ismeretekkel rendelkezőket.

A miniszterelnök által benyújtott törvényjavaslatot az országgyűlés képviselőháza a véderőbizottságnak kiadta jelentéstételre, és az 1881. január 17-i ülésre vitára kitűzte.

Hosszas vita után a törvényjavaslatot kisebb módosításokkal elfogadták, és mint az 1881. évi III. törvénycikket hirdették ki. Az 1881. február 14-én szentesített és február 15-én kihirdetett törvény tizenkét paragrafust tartalmazott. Részletesen felsorolta a csendőrkerületeket, illetve az azok hatáskörébe tartozó területeket.

A törvény által létrehozott új közbiztonsági szerv első nyomtatott utasítása az 1881. október 1-jén megjelent „Utasítás a m. kir. Csendőrség számára” címet viselte. Ez az utasítás három nagyobb részre oszlott. Az első rész a testület szervezetével, rendeltetésével, alárendeltségével foglalkozott, és ismertette a csendőrséghez való belépés feltételeit, fegyverzetet, ruházatot, stb. Ez volt a Szervezeti Utasítás.

A második rész – a Szolgálati Utasítás – a csendőrnek a szolgálatban való viselkedését, stb. írta elő, illetve ismertette jogait, kötelességeit.

A harmadik rész – a Különös Szabályok – a csendőrség működését, szolgálatát irányító parancsnokok ellenőrző, irányító és adminisztrációs feladatait ismertette. Ehhez csatlakozott még egy melléklet, amely tartalmazta mindazon nyomtatványokat, kimutatásokat, melyeket a különböző csendőr-parancsnokságoknak ismerni, illetve használni kellett.

A csendőrség szervezete és szolgálata

A csendőrség szervezetének kiépítésére – pontosabban teljes kiépítésére – 1881 és 1887 között került sor. Közben a parancsnokságok elnevezésében némi módosulás következett be, de ennek alapvető jelentősége nem volt.

A csendőrség kettős alárendeltségéből adódóan a közbiztonsági szolgálat és a gazdasági ügyek a belügyminiszternek, míg a fegyelmi és személyi ügyek a honvédelmi miniszternek voltak alárendelve. A honvédelmi minisztériumban csendőrségi osztály jött létre, mely a felsorolt ügyekkel foglalkozott, míg a csendőrség „élére” felügyelőt neveztek ki.

A csendőrség szervezete a következőképpen nézett ki: csendőrkerület – csendőrszárny – csendőrszakasz – csendőrőrs. 1887-ben a kiépült szervezet – amely később még bővült, változott – hat kerületre, huszonöt szárnyra, hatvanhárom szakaszra és 916 őrsre oszlott. Ugyanekkor a csendőrség állományában 117 tiszt és 5385 fő legénységi állományú személy teljesített szolgálatot. De kik lehetek csendőrök?

Az előírások szerint a csendőrségi szolgálatra jelentkezőknek a következő feltételeknek kellett megfelelniük:

- magyar honosság,
- feddhetetlen erkölcsi magaviselet mellett és megfelelő szellemi képességek birtokában tisztességes és ildomos magatartás,
- húsz évnél ne legyen fiatalabb és negyven évnél idősebb,
- nőtlen vagy gyermek nélküli özvegy legyen,
- tökéletes hadiszolgálati képességek mellett legalább 163 cm-es testmagasság,
- a szolgálati magyar nyelven kívül ismerje még annak a vidéknek az egyik nyelvét is, ahol mint csendőr működni fog,
- olvasni, írni, számolni tudjon.

Amennyiben a jelentkező megfelelt a felsorolt követelményeknek, hatheti kiképzésben részesült, majd félévi próbaszolgálatot teljesített. A próbaszolgálat eredményének függvényében véglegesítették, azaz lett csendőr. Az évek folyamán a csendőrnek lehetősége nyílt különböző tanfolyamokat végeznie, és így a pályán előbbre lépni, ami általában őrsök vezetését vagy járásőrmesterséget jelentett.

A csendőrség tagjainak szolgálatteljesítése három formából állt:

- rendes szolgálat,
- felhívás folytán teljesített szolgálat,
- ellenőrző szolgálat.

A rendes szolgálat a nap mint nap felsőbb utasítás nélkül kötelezően végzett portyázásból állt, ami azt jelentette, hogy a csendőrjárőrnek a meghatározott területét be kellett „portyáznia”. E szolgálat során a járőrnek a következő feladatokat kellett ellátnia:

1. büntetés alá eső eseteket megelőzni,
2. véghezvitt törvénysértéseket kideríteni, tetteseit feljelenteni,
3. törvénysértőket az előírt esetben elfogni, 24 órán belül az illetékes hatóságnak vagy bíróságnak átadni,
4. minden állampolgár személyét és vagyonát mindennemű erőszakoskodástól megvédeni,
5. tűzvész, árvíz és minden más veszélyeztetet területen megjelenni és ott a közbiztonságot fenntartani,

6. utasokat kétes biztonságot nyújtó utakon céljukig elkísérni,
7. katonaszökevényeket letartóztatni és az illetékes parancsnokságnak átadni,
8. minden, a köz tulajdonát képező és által használt építményre, eszközre figyelmet fordítani, a hiányosságokat, rongálásokat jelenteni, a rongálókat kinyomozni,
9. a közlekedési szabályok megtartását ellenőrizni,
10. a rendőri felügyelet alá helyezettteket és a szabadon bocsátott büntetteseket ellenőrizni.

A rendes szolgálatban álló csendőrjárőr két főből állt, és általában 18-24 órát volt szolgálatban. Ennek az időnek az egyharmadát pihenésre fordíthatták, szigorúan meghatározott formában.

A felhívásra történő szolgálatteljesítés azt jelentette, hogy az illetékes bíróság, ügyészség, közigazgatási hatóság „felhívásának”, illetve területileg nem illetékes bírói és közigazgatási hatóságok „megkeresésének” tett eleget a csendőrség. Szigorúan tilos volt azonban olyan „felhívásnak”, „megkeresésnek” eleget tenni, amely törvényellenes volt vagy nem tartozott a csendőrség szolgálati feladatai közé.

A járőrök ellenőrzését az őrsparancsnok végezte, de évente tiszti ellenőrzésekre is sor került.

Az ellenőrzési szolgálat a felettes parancsnokságok ún. „szemléit” jelentette, amikor az alá beosztottak működését stb. ellenőrizték.

A csendőrség működésének eredménye

A csendőrség felállításával létrejött, a kormányzattól függő egységes közbiztonsági szervezeteknek az eredményei viszonylag gyorsan megmutatkoztak. Az ún. „betyárvilágot” sikerült elég gyorsan felszámolni, a vagyon- és életbiztonságot megszilárdítani. Az állandó járőrözés, az intézkedésre jogosultak szinte állandó jelenléte erősen visszafogta a bűnözést, illetve megnövelte a kiderített bűncselekmények számát. Több mint húsz esztendővel a testület felállítása után a statisztika a következő eredményeket mutatta, 1907-ben

Büntett, vétség	Előfordult	Kiderítetlen	Kiderített
Hatóság, ill. hatósági közeg elleni erőszak	1 384	2	1 382
Szemérem elleni cselekmény	833	1	832
Ember élete elleni cselekmény	3 303	53	3 250
Rablás vagy zsarolás	1 618	36	1 582
Gyűjtogatás	13 090	2 784	10 306
Pénzhamisítás	429	10	419
Orgazdaság	4 672	2	4 670
Csalás	2 245	43	2 202
Okirat-hamisítás	749	5	744
Lopás	43 577	2 677	40 900
<i>Összesen</i>	<i>71 900</i>	<i>5 613</i>	<i>66 287</i>

Ha végigtekintjük a táblázat adatait, akkor azt tapasztaljuk, hogy a súlyos bűncselekmények döntő többségét a csendőrség kinyomozta, az összes elkövetett bűncselekmények arányában a felderített bűncselekmények 94 százalékot jelentenek!

A csendőrség tevékenységét így nézve azt kell mondanunk, hogy a polgárosodó Magyarország a csendőrség felállításával jelentősen előrelépett a közbiztonság megszilárdítása területén. A csendőrség viszonylag gyorsan, európai mércével mérve is, jelentős közbiztonsági testületté vált. Működése konfliktushelyzetekben, elsősorban a századforduló agrárszocialista mozgalmi időszakában fordult elő.

Egy kimutatás szerint 1891 és 1914 között a csendőrség százöt esetben avatkozott be jelentősebb formában munkásmozgalmi megmozdulásokba – ezek zömét az agrárszocialista megmozdulások jelentették, mivel a csendőrség szolgálatát a városokon kívül látta el. Ezekben a megmozdulásokon mintegy 550 ezer ember vett részt összesen. Közülük meghalt – nyilván fegyverhasználat következtében – hatvanegy fő, súlyosan sebesült kétszázhárom fő, könnyű sebesülést szenvedett hatszázhatvanöt fő, míg ezernégyszáznegyvenhárom személyt tartós őrizetbe vettek. Ugyanekkor a csendőrség tagjai közül meghaltak hatan, súlyosan megsebesültek huszonketten és könnyebben tizenhárman.

Nem tudni, hogy a kisebb, helyi jellegű konfliktusokban – amelyek inkább kocsmai verekedések, stb. formájában nyilvánultak meg – mit eredményezett a csendőrség közbelépése, de úgy vélem, egészében a közbiztonság megszilárdítására, az egységes közbiztonsági szolgálat kiépítésére fontos és helyes lépés volt a magyar királyi csendőrség 1881-ben történő felállítása.

Az előadás biztosította rövid keretek között nem kívántam beszélni a csendőrség felszereléséről, egyenruházatáról, tiszti utánpótlásáról sem, mely még inkább „kiléptette” volna az elhangzottakat a társadalmi konfliktusok témaköréből.

Felhasznált irodalom

Hollós Ervin: Rendőrség, csendőrség, VKF 2. Bp. 1971

Kövendy Károly (összeáll. és kiad.): Magyar királyi csendőrség. A csendőr békében, háborúban és emigrációban. Torontó, 1973

A magyar királyi csendőrség szolgálati körére vonatkozó törvényes rendelkezések kivonatos gyűjteménye. Bp. 1901

Parádi József: A polgári magyar állam első központosított közbiztonsági szervezetek, a Magyar Királyi Csendőrség. Belügyi Szemle, 1989/2

Preszly Loránd: A csendőrség úttörői. Bp. 1926

Preszly Loránd: A magyar kir. csendőrség története 1881-1918. Bp. 1920

Rektor Béla: A magyar királyi csendőrség oknyomozó története. Cleveland, 1980

Főiskolai Figyelő Plusz, 1990. 2. szám